

MERTXE UZIN ETA MIKEL MENDIZABAL

ANDEREÑO ZIPITRIAREN IKASLEAK 50EKO HAMARKADAN

«Gure lehenengo hizkuntza alfabetatua izan zen euskara, eta horrek guztiarekin hautsi zuen»

Elbira Justa Zipitriak 1922an hasi zituen irakasle izateko ikasketak, eta bere lehen ikastola errepublika garaian sortu bazuen ere, antza denez Donostiako Alde Zaharreko Ikatz kalean, gerrak dena eten zuen eta hanka egin zuen Sara-ra. Bueltan, 1942an, jarri zuen martxan gerora hain ezaguna egin den ikastola klandestino, bere bizitokian. Hogei urte baino gehiago ibili zen Fermin Calbeton kalean.

Urrats horren aurretik, ordea, bera joaten zen besteen etxeetara. Erdialdeko Prim kalean hasi zen, arriolatarren etxean. Bertakoa zen Patxi semea, eta harekin batera joaten zen Xabier Garaialde mutikoa. Haiek izan ziren bere aurreneko bi ikasleak. Ahoz ahoz zabal-tzen joan eta etxe hartara Elbirarekin egoteko eskabideak ailegatzen hasi ziren; han leku nahikorik ez zegoenez, Joxe Miguel Zumalabereren etxera joaten hasi zen, goenagatarren etxera alegia. Umeak gehitzen eta gehitzen joan ziren eta bi urteren buruan bere etxebizitza propioan ezarri zuen Zipitriak ikastola.

Handik pasatu ziren urte gutxiren aldearekin Mertxe Uzin (Donostia, 1947) eta Mikel Mendizabal Cristobal (Donostia, 1952). Biak Alde Zaharrean jaiotakoak, lau urte eman zituzten Elbirarekin. Aurretik, hala ere, beste andereño aitzindari batzuekin ibili ziren, Zipitriak bezala ezkutuan eta euskaraz irakatsi zutenekin. Uzin Itziar Arzelusekin egon zen. Haren ahizpa Amale Arzelus ere andereñoa zen eta San Jeronimo kalean aritu ziren bi ahizpak. Mendizabalek, aldiz, Faustina Carril izan zuen maistra, Gazteluperen gainean. «Eskolaurre moduko bat» izan zen etapa hura, eta ondo oroitzen dute. «Faustinarekin nenbilenean hiru urte nituen,

Andoni CANELLADA | FOKU

baina garden gogoratzen ditut guri mutiak kentzeko erabiltzen zuen Elefante papera, bai zakarra!». Zezen beltz batez ere oroitzen da. «Figuratxo bat zen, eta haren aurrean jarrita kantatzen genion: ‘Zezen suzkoa, Donostiakua, izan zaitez zorionekua...’», dio.

Zipitriaren izaeraz galdetuta, zorrotasuna da azaleratzen den lehen ezau-garria, eta buruan kankarrekoren bat edo beste ere ematen ei zuela aitortzen dute. Hala ere, irudimenerako zuen ahalmena ere aipatzen dute, gogortasun horren kontrapuntu bezala. «Elbira gai zen oso gutxirekin asko irakasteko. Medioak oso urriak ziren, liburu bakarra genuen, eta dena koadernoetan egiten genuen. Irudimena baliatuz, nola

irakatsi eta transmititzen zuen!», gorai-patu du Mikelek. Oroitzen da nola ostegunero Gaztelura igo eta bueltarako bi-dea hartzen zutenean Apaizen Pasealekutik, kaira heltzen zirenean bere bi eskuekin argazki kamera bat irudikatu eta argazkia egiten zien ikasleei, egunaren oroitzapen gisa. Eta denak gai ziren han argazki kamera bat ikusteko. «Hori ere bazen Elbira».

Etxean umeak kabitzeko altzariak eta aulkia bazterrera eramaten zituen, eta denak esertzen ziren borobilean, lurrean lan egiteko. Materiala oso sinplea zen. Idazten ikasteko txotxekin hasten ziren, eta letra larriz idazten zituzten zoruaren gainean lehen hitzak. Txotxak ematen zuen neurria. «Ama», «ai-

ta», «etxea»... Erdia gorri eta erdia urdin zen arkatza eta arkatz arruntak ere erabiltzen zituzten, eta grafia ondo lantzeko boligrafoaz idazten zuten txanda-ka aulkian eseriz, mahai gainean koadernoan idazteko. «Begira zer zuzen idazten genuen», dio Uzinek, garai hartako koadernoko idazketak erakusten dituela. Ondo gordeta dituzte, eta bai ariketek bai marrazkiek ondo eutsi diote denboraren joan-etorriari. «A zer oroitzapenak...», diote emozioz.

Ariketa eta idazketa batzuen gainean Elbiraren zuzenketak daude, letra handiz eta gorriz noski, ondo ikus zedin. «Ironia handia zuen, eta ez zen moztan gauzak pentsatzen zituen bezala esateko. Filtrorik ez zuen. Geografia lantzen ari ginen egun batean, bota genuen halako astakeria bat, eta halaxe esan zigun: ‘Ikasle oso argiak ditugu, mundu berri bat asmatu dute’». Eztabaidarako tartea sustatzen zuela gogoratzen dute, nahiz irribarrez erantsi: «Beti berak irabazten zuen».

Umeengan ere «begirada kritikoa» elikatzeaz arduratzen zela aipatu du Mendizabalek. Beldur falta hura umeei transmititzen saiatzen zen. «Oso ausarta zen, eta ez zuen lotsarik inon ezer aipatzeko, ezta jendearen aurka agertzeko ere. Gu ere halakoak izatea nahi zuen, eta horretarako prestatzen gintuen», kontatu du Mendizabalek. Dantza egiteak lotsatzen bazuen norbait, besteen aurrean dantzan jartzen zuen, abesteak lotsatzen bazuen, abestera. «Ni oso lotsatia nintzen, eta gogor egin behar zitzaidala uste zuen, erronka zailenak jarri zizkidan. Negar asko ere egin nuen berekin», aitortu du.

Berea da «hamarrekoen sistema» ere. Batekoak, hamarrekoak, ehunekoak eta milakoak irakasteko kanikak eta egurrezko kutxatila erabiltzen zituen. Metodoa erabat propioa eta aitzindaria zen. «Pottokak ziren buztinezko kanika batzuk, kristalezkoak garai hartan garestiegiak zirelako», gogoratzen du Mendizabalek. «Pottokak sailkatzeko egurrezko kutxatila aro-tza zen ikasle baten aita egin zizkion enkarguz. Eta halaxe ikasi genuen». Kanta propioa ere bazuen ariketak:

Andoni CANELLADA | FOKU

“Dendan andre Joxepa, trukutzen kani-kak eta, hamarreko polit bat, haren truk eman badeza. Tralara tralararara, tralara tralaralala...”».

Elbirak ehun abestitik gora zekizkien, eta denak banan-banan kantatu eta irakatsi zizkien ikasle guztiei. Egun helduak diren haur haiengan marka itzela utzi du horrek, denek, Elbirarekin praktikak egin zituzten andereñoek barne, oroitzen baitute gauza bera. Ahalegin handia egin zuela diote abesti bilduma zabala jaso eta transmititzeko. Batzuk egokitu eta euskaratu egin zituen, berak sinisten zuelako kantuak tresna baliagarriak zirela hezkuntzan. Duela gutxi, Mendizabalek kontatu duenez, Elbiraren ikasle ohiak bazkaltzeko gelditu ziren. «Jatetxe bila aritu ginenean argi utzi nahi genuen gurea bazkaria bakarrik ez, kantatzeko saioa ere bazela eta, beraz, zalaparta sortuko genuela jantokian. Mahaiaren bueltan argi gelditu zen Stockholmeko sindromea (barreak). Ikaragarri ondo pasatu genuen Elbirari esker, berari esker elkartu ginen, eta abestu genituen

60 abestitik gora. Hori da utzi digun ondarea». Eta hemen, kontaktaren puntu honetan, Mendizabalek eman du gakoa: Elbira fenomeno bat izan zela, fenomeno soziala, kulturala.

EUSKARAZ PENTSATU ETA AMESTU

Euskara erabat debekatuta zegoen hartan, Donostian hitzik entzuten ez zela oroitzen dute. Ezkutuan egiten zen, egiten bazen. Askok, Kontxita Beitiak bezala, hizkuntza ere galdu zuten. «Nire amak nagusitan ikasi zuen euskaraz Elbirarekin, gau eskoletan, eta gero Bretxan, konfiantzazko baserritar baten alboan eseri eta harekin praktikatzen zuen erdi ezkutuan. Hura zen egoera», kontatu du Mendizabalek.

Horregatik, balio berezia ematen dio euskaraz alfabetatu izanari. «Euskaraz ikasi dut idazten eta irakurtzen Elbirarekin, nire lehen hizkuntza alfabetatua izan da, eta horrek hausten du aurreko guztiarekin. Mugarri bat da erabat euskaraz pentsatzen genuelako». «Eta euskaraz amestu!», gehitu du Uzinek. Ez dute aipatu gabe utzi nahi euskara ira-

kasteko nor-nori-nork sistema asmatu eta baliatu zuela.

Euskara orduan landa eremuko gauza zen, gogoratzen du Mertxek. «Baserritarrena, alegia, ezjakinena, eta estigma handia zegoen. Lotsa sentiarazten ziguten. ‘Esa es una casera’ esaten zen baten bat euskaraz aditzen bazen. Bizkorra oso, Elbirak gure amei eskatzen zien gu ondo jantzita eramateko. Demostratzeko modu bat zen, hizkuntzari estatusa emateko». Gutxitan bazen ere, Alde Zaharreko haurrak Alderdi Ederreko parkera joaten zirela oroitzen dute, eta han, beste jende klase baten artean, ‘kategoria’ ere bazegoela erakusten zuten. Bulebarretik barrura Alde Zaharra zen; handik kanpora Donostia. Hondartzan ere eremuak zeuden. Parte Zaharrekoak lehenengo arrapatatik Nautiko aldera jartzen ziren. «Perla eta toloak beste mundu bat ziren guretzat».

Edonola ere, Donostiako burgesiak ere Elbiraren eta oro har ikastola klandestinoen biziraupenean zeriku-

sia izan zuela aipatu dute. «Hori horrela izan zen eta hala aitortzea zilegia da. Donostian ikastetxe asko zeuden, eta hala ere, debekatuta zegoen eta euskaraz arnasten zuen ikastola batera eraman zuten zenbaitek ezkutuan alaba edo semea». Familia dirudun batzuek hartu zuten bide hori, Egia Kareaga sendiak kasu. Haien semeak, Miguel Marik, Down sindromea zuen, eta Elbirak egin zituen harekin irakasle lanak. Tarteka, beste ikasleekin elkartzen zuen. «Oso hezi-garria izan zen guretzat, bat gehiago zen gure artean, eta bera ulertzen eta errespetatzen irakatsi zigun», aipatu du Uzinek.

Egia Kareaga Donostiako familia doctore bat zen, goi klasekoa, eta ekonomikoki asko lagundu zuen Zipitria, besteak beste, behar zuen arropa erosiz. Dena kalitate handikoa, normalean Baionan erosten zizkieten gona plisatua, lurrean umeekin lasai eseri eta ez zimurtzeko, kapusaia eta «zapatat zoragarri batzuk». Bazituen bi koloretakoak ziren batzuk. Dauden argazki bakanetan ere ikusten zaio Elbirari gonaz eta jakaz osatutako jantzi batekin, oilar-hanka estanpatuarekin. Antza, Balenciaga etxean jostuna zuen lagun bat, eta Andia kaleko El Telar dendan ohialak erositak, bere aholkuei segituz, josi zion neurrirra.

Burgesiaren parte ziren gurasoak ez ezik, batez ere burgesia ez ziren hainbat eta hainbat gurasok egin zuten klandestinitatearen hautua, eta asuminu zituzten arriskuak haientzat preziatuena zena jomugan jarritz: seme-alabak. Horrek ekarri gaituela honaino uste dute. «Haiei esker gaude hemen. Antiguatik, Amaratik, Grosetik, Erdialdetik... auzo mordotatik etortzen ziren egunero-egunero, eta ama batzuek seme-alaba bat baino gehiago bazituzten, eguna joan-etorrietan pasatzen zuten, bi orduko klaseak baino ez zirelako. Elbiraren meritu da, baina guraso haiena ere bai».

Gerora, Elbira gaixotu zenean, guraso haiek lagundu eta zaindu zuten bere azken etapan. Emandakoa jaso zuen, metafora ederrena irudikatuz.